

Стеван Бугарски
Самостални истраживач, Темишвар
e-mail: adrianasida@yahoo.com

ЕЛИТА СРБА СА ДАНАШЊЕ ТЕРИТОРИЈЕ РУМУНИЈЕ У ВЕЛИКОМ РАТУ

Сажетак. Неопходно је да се назначи географски обим рада, јер је територија Румунија услед Великога рата претрпела огромне промене, тако да је Србе рат затекао у Аустроугарској, а мир у Румунији. На делу територије данашње Румуније на којем су Срби поглавито живели, елита се већ беше знатно проредила: старо племство се гасило, а наследници некадањих чувених породица живели су по европским метрополама; елиту су још сачињавали ретки адвокати и лекари, а највећим делом свештеници и учитељи. Њихово учешће у рату углавном је остало неистражено. У немогућности да се одједном састави потпуна синтеза, у раду је изложено неколико карактеристичних судбина, више као назнака и подстрек за даље истраживање.

Кључне речи: Велики рат, Територија Румуније, Версајски мировни споразум, Срби у Румунији, Православна српска епархија темишварска, Темишвар

На територији Румуније пре Великога рата Срба је било сасвим мало: појединци и остаци насељеника на некадањим поседима Обреновића и Карађорђевића. Као знатна етничка група, Срби су се затекли у Румунији после повлачења граница националних држава на тлу бивше Аустроугарске; поглавито их је било у Банату и у Поморишју. Стицајем историјских околности, на тој територији, на којој су Срби некада били чувени, већ под крај XIX а још више почетком XX века, елита је била проређена: времена племенитих

Чарнојевића, Текелија, Нака, Маленица, Николића, Георгијевића, Остојића, Ђуричка, Дамаскина, Демелића, Стојановића, Манасија, Вуковића и њима равних – била су прошлост, нешто због гашења њихових породица, нешто због исељавања у друга подручја, нешто и због однарођавања. Српску елиту чинило је неколико лекара, неколико адвоката, свештенство и учитељство.

До сада није састављен целовити преглед учешћа те елите – колико је ње још било – у Великом рату, па и овај покушај мора остати само делимичан.

Учешће представника наше елите, као углавном и учешће овдашњег живља уопште, није равномерно ни јединствено. Као поданици, они су мобилисани у аустроугарску војску и ратовали су на разним фронтovima; неки су на бојиштима оставили животе, срећнији су само рањавани; неки су пали или су се предали у руско заробљеништво; неки су тамо суделовали у прикупљању добровољачких одреда за борбу уз војску Краљевине Србије и у образовању Прве српске добровољачке дивизије, у оквиру које ће учествовати у жестоким окршајима у Добруци 1916; неки су са војском Краљевине Србије стигли на Крф, доспели у Африку, били пребачени у Француску и Швајцарску...

По престанку ратних операција углавном су се враћали својим редовним пословима и током провизориума предњачили у покрету за присаједињење Темишвара и Баната Србији. Они међу њима који су после толиког жртвовања остали уз народ изван граница Србије, односно Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, заслужују дубоко

поштовање и грех је што им до сада нисмо посветили достојну пажњу.

Њих више нема међу живима и ненадокнадиво је што нисмо забележили бар њихова казивања. Накнадни ход њиховим траговима не може да буде целовит, али вреди да буде предузет. То се овде покушава, хронолошки, по години рођења.

Учитељ *Душан Берић*, рођен у Борчи 1857, свршио је Реалку у Панчеву и Учитељску школу у Сомбору 1877. Радио је као вероисповедни учитељ у Делиблату, а од 1885. године у Темишвару (Граду). Будући већ у годинама, 1914. није мобилисан али је мобилисан његов син Милоје. Када је под крај 1915. стигла вест да му је син на бојишту рањен и да му је ампутирана рука, доживео је нервни слом и окончао живот скоком кроз прозор са другог спрата црквеноопштинске куће у којој је становао. Њега се с љубављу и сетом, као свога некадањег доброг учитеља, у својим написима сећао Милош Црњански.¹

Јеромонах *Герман (Милошевић)*, рођен у Гаду 1865, свршио је основну школу. Замонашен је у манастиру Фенеку 1888. и рукоположен у чин јеромонаха 1889. За време Светског рата боравио је као избеглица у Француској и као војни свештеник у Африци. О

¹ Домовни протокол Градске парохије у Темишвару; Матични протокол умрлих Саборне цркве у Темишвару (Граду) 1911-1928, упис 121/30.12.1915; К. Т. Костић, *Из прошлости Учитељске школе у Сомбору*, Нови Сад, 1938, 96; М. Црњански, *Итака и коментари*, Београд, 1959, 22.

томе је оставио мемоарске списе: *Бизерта 1918-1919. год.* и *Школовање наших ученика избеглица 1915-1918. године у Француској*, који су објављени у темишварском епархијском периодичу „Гласник. Црквени, школски и друштвени лист“. После рата вратио се у завичај, примљен је у Темишварску епархију и причисљен братству манастира Светога Георгија на Брзави; по потреби служио је на парохијама: Гад 1923-1930, Торња 1930-1933. и Петрово Село од јуна 1933. до новембра 1934, када је упућен у свој манастир, где је и умро 1939. године.²

Доктор медицине *Миливој Стефановић*, рођен у лекарској породици у Темишвару 1877, дипломирао је и докторирао на Медицинском факултету у Будимпешти. У Великом рату учествовао је као лекар хирург; остало је неколико фотографија како оперише рањенике у условима болничких барака и шатора. После рата вратио се у Темишвар, бавио се медицином и био активан у културном животу Срба. Умро је у Темишвару 1942. године.³

Доктор права *Андрија Мартиновић*, рођен у Великом Семиклушу 1877, мобилисан је, рањен код Засавице у Србији 10. септембра 1914; пренет у болницу у Сремску Митровицу, умро је сутрадан, 11. септембра 1914. године. Пренет је и сахрањен у родном

² Сл. Костић, *Шематизам Православне српске епархије темишварске у Краљевини Румунији за 1924. годину* (у даљем тексту: *Шематизам*), Тимишоара, 1925, 38; Гласник. Црквени, школски и друштвени лист, Темишвар, колекција 1924-1934; надгробни натпис.

³ D. Götz, *Die Temeswarer Familie Stephanovici steht seit 150 Jahren im Dienste der Medizin*, Neue Banater Zeitung (14.02.1974); С. Илић, *Прилог о хорској делатности Срба у Темишвару и Банату (1868-1944)*, Букурешт, 1978, 76-77, 82, 85, 110, 123.

месту, Великом Семоклушу. За њим је остала удовица са четворо незбринуте деце.⁴

Учитељ *Михајло Предић*, рођен у Немету у свештеничкој породици 1878, свршио је Сомборску учитељску школу 1897. Био је учитељ у Српском Семартону. Мобилисан у Великом рату, пао је у руско заробљеништво. Тамо је, у официрском чину, порадио на образовању Прве српске добровољачке дивизије у Одеси. После рата вратио се на своју учитељску дужност. По уласку војске Краљевине Србије у Банат и Темишвар 1918/19. био је активан у покрету за припајање Темишвара и околине Србији. По казивању његових ученика, одређен је за једнога од двојице банатских Срба који би у Паризу сведочили докле је српска етничка граница. Наводно, не будући благовремено обавештен, запрежним колима је отпутовао у Велики Бечкерек, а одатле возом у Париз; тамо га нико није узео у обзир, и он се разочаран вратио у своју школу. Последица је била да му је Румунска краљевска влада актом бр. 1786/22.09.1919, издатим у Сибињу, забранила боравак на територији Румуније, наводно због тога што је, као српски добровољац и официр, положио заклетву краљу Србије. Силом прилика, 16/29.09.1919. поднео је оставку на учитељско место, прешао у Србију; умро је у Великом Бечкереку 1943. године.⁵

Јеромонах *Георгије (Драгић)*, рођен у Сараволи 1881, свршио је

⁴ Љ. Степанов и др., *Срби у Великом Семоклушу. Књига прва (до 1975. године)*, Темишвар, 2016, 246-247.

⁵ Архив Православне српске црквене општине у Српском Семартону, Фонд Ш, својеручна оставка Михајла Предића; Фонд Записници, Записник од 17/30.09.1919; „Темишварски весник“, 966 (1944).

Монашку школу у манастиру Хопову 1899, Државну економску школу у Пожеги 1901. и Богословију у Рељеву 1910. Монашки постриг примио је у манастиру Гомјеници 1904, а рукоположен је у чин јеромонаха 1907. Током Светског рата мобилисан је 19 месеци као војни свештеник. Након повлачења граница националних држава на тлу бивше Аустроугарске остао је у Румунији. Као учесник у Светском рату, одликован је Свештеничким крстом за заслуге II реда. По потреби служио је на парохијама. У старости се повукао у родно село и умро у родитељском дому 1960.⁶

Свештеник *Слободан Костић*, рођен у Бачком Фелдварцу (сада Бачко Градиште) 1884, свршио је Богословију у Сремским Карловцима 1907. Рукоположен исте године, постављен је за администратора парохије у Малом Бечкереку; 1909. поверена му је и парохија у Темишвару (Мехали), где је после изабран за пароха и остао до 1928. године. Био је члан Епархијске конзисторије од 1908. године и обављао разне дужности у Епархијској канцеларији.

Током Светскога рата мобилисан је и био војни свештеник при Окружном заповедништву ваљевском 1916-1918. По окончању рата, као опуномоћеник темишварских Срба, учествовао је у раду Велике народне скупштине Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи, у Новом Саду 12. новембра 1918, на којој је одлучено припајање Краљевини Србији. По разграничењу националних држава на тлу бивше Аустроугарске остао је у

⁶ Пантелејмон (Дошен), Белешке о братству и манастиру Бездину, рукопис; Сл. Костић, *Шематизам*, 40; Ст. Бугарски, *Завичајна књижевност Срба из Румуније 1918-1947*, Темишвар, 2007, 429-431; надгробни натпис.

Румунији; од 1928. био је парох у Темишвару (Граду) и окружни протопрезвитер темишварски. У тешким политичким и друштвеним приликама, у посебним околностима када је темишварски владичански престо би упражњен (правно од 1932. а чињенички од 1918), стојао је на челу Епархије темишварске као епархијски бележник и архијерејски заменик до 1947. Умро је у Темишвару (Граду) 17/30. септембра 1956. године.

Док је био на војној служби у Ваљево, имао је приступ у тамнице и он се тим правом користио да би тешио сужње. Сем тога, њему је пало у дужност да буде у последњем часу уз осуђене на смрт.

Судило се по кратком поступку: преки суд. Смртна казна је извршавана вешањем. Од априла до децембра 1916. године био је сведок вешања многих невиних људи. Кривице због којих су изрицане смртне казне биле су различите: вређање владара (Стана Лазић, 45 година), неодазивање позиву за мобилизацију (Павле Маринковић, 32), покушај убијства (Благоје Брдаревић, 23; Душан Маринковић, 23), а најчешће – скривање оружја (Теофил Ивановић, 60; Станко Петровић, 66; Ружа Радојчић, 35; Живка Гођевац, 78; Петар Ивановић, 55).

Изложене овако, сувим судским речником, кривице су добијале у размерама, али чињенице су биле друге. Пишући о томе, Слободан Костић исправља званична тумачења, разоткрива неоснованост десетина судских докумената прописно регистрованих по неумољивом поретку аустроугарске окупаторске администрације, на основу којих су недужни људи слати у смрт. Јер злочин увреде

„Његовог царског и краљевског величанства Фрање Јосифа“ није био друго, до сочни израз говорљиве сељанке, онако узгред, док је с комшиницама воду захватала. А позиву за мобилизацију није се могао човек одазвати, јер је већ годинама живео ван Аустроугарске, и у међувремену променио држављанство. Покушај убијства почињен је у самоодбрани, и то над издајником који је сељаке предавао окупаторским властима. Оружје су људи тајили и свесно и несвесно, и то из разних побуда: неко због народног обичаја, тек да кућа не остане без оружја (Теофил, Живка), неко – привремено и силом прилика, пошто је жандармеријска станица била далеко (Петар), а мати (Ружа) задржала је неисправни револвер онако, за успомену на сина, који је насумце одведен и затим умро у злогласној арадској тврђави; само је један од осуђеника (Станко), ћутљив и мргодан, затајио или можда баш сажео своје разлоге речима: „Да сам боље сакрио, не би нашли...“

Слободан Костић није могао да опише патње свих затвореника, али није могао да оћути муке ових људи. Можда су сви они очекивали да ће бити помиловани; да ће, пре но што им целат намакне омчу, дотрчати гласник и рећи... То је доживела само Ружа. Њен нови плач огласио је радост. За кратко. Смртна казна јој је замењена са десет година тешке тамнице.

Куку, децо, шта ће с вама бити!

Одведена је затим у Вац и Илаву. „Не знам да ли се икад кући вратила“ – напомиње Слободан Костић, дајући тиме и оцену хабсбуршког милосрђа.

Слободан Костић се вратио из рата опседнут сећањем на те људе, које је с правом назвао мученицима, на њихове последње жеље, поруке и опорукe; прво што је написао било је о њима, 1919. године, најпре у темишварском листу „Слога”, затим и у засебној књижици, насловљеној *Ваљевски мученици*. То је његова исповест, језива тим више, што је изложена крајње мирно и уздржано. Могла би се назвати летописом смрти, јер то и по садржини, и по облику јесте: наслов сваког поглавља носи име и презиме особе и датум када је обешена.

На корици је крупно означио: „Сав чист приход намењује се вароши Ваљеву, за подизање споменика овим мученицима“. Није познато је ли аутор стигао да штогод пошаље у Ваљево, нити да ли је од књиге уопште било чистог прихода.

Истом предмету вратио се 1925. године написом *Разбојници. Сlike из окупације Ваљевског округа*, објављеним у Темишвару, у епархијском „Гласнику“. У време тешке трогодишње окупације, када је „живот [...] био страх, неизвесност, брига и жалост и борба за животни опстанак [...] шпекуланти су [...] на финији начин мучили и кињили грађанство. Један део пак је грубом силом постизавао сврху”. За разбојништво од преко 1.000 динара била је предвиђена смртна казна. Током боравка Слободана Костића у Ваљеву, Окружни војни суд је изрекао неколико смртних пресуда, најжалост над мање-више набеђеним разбојницима. То су били такозвани разбојници: Станоје Радосављевић (22 године), Јанићије Јанковић (29), Алекса Милутиновић (30), Драгомир Југовић (45).

И њих је прота Слободан Костић пратио под вешала. И није

стао на становиште да их правда. Он је само покушао да их сагледа као људе и да објасни њихове поступке и поводе. Посебно је истакао потресну чињеницу: нико од шпекуланата, иако иако су они многим одузели више од 1.000 динара, није обешен.

За време док је био у Ваљевоу, јереј Слободан Костић је, више по морању, пошто није било других кадрова, радио и на култус-реферату, то јест био је нека врста стручног саветника за верска питања при Окружном заповедништву ваљевском. У том својству добијао је и отправљао разне акте и долазио до извесних података о животу Цркве и становништва на окупираној територији.

По завршетку рата, у приликама насталим распадом Аустроугарске, добар део тих докумената остао је код њега, и он их је донео кући у Темишвар, а касније, 1921. све предао Југословенском посланству у Букурешту.

На основу те документације, саставио је синтезу свога рада на култус-реферату, „уверен да ће у своје време свака ствар из окупације добро доћи ономе који буде радио на историји Шабачке епархије“. У жељи да рад буде што потпунији, а у исто време приступачан, забележио је и своја лична запажања.

Све је то укључено у књигу *Српска црква у Округу ваљевском за време окупације 1916-1918. године. Прилог историји православне српске Епархије шабачке*, издату 1925. године. Она садржи: директиве војних власти за решавање црквених питања у окупираној Србији 1916-1918 (ограничење црквеног живота на минимална богослужења, с тим што ће војна власт „строго али с тактом надзиравати“ рад свештенства); кратки опис сваке цркве и парохије у

округу; податке о свештеницима који за време окупације нису били на служби; податке о свештеницима који су за време окупације били на служби; о интернирању свештеника, о наплати свештенства, верски живот (укључујући грађанско стање, прописе за склапање бракова, за брачне испите, за дивље и мешовите бракове, за разводе итд); о предавању веронауке у школама; о административно-управним приликама: језик, писмо (до 1917. била је забрањена употреба ћирилице у администрацији, али је задржана у богослужењу и настави веронауке), печати, званичење у црквеној администрацији (сви дописи су слати посредством среских заповедништава, да би се могли проверавати); инвентар црквене имовине и руковање иметком; процену штете нанете црквеном иметку за време окупације: оштећење зграда, скидање звона (реквирвано је око 13.000 кг звона), одузимање и оштећење књига и других предмета, сечење шума, одузимање готовине.

По садржини и намени ова књига употпуњује сазнања о Великом рату; издајући је о сопственом трошку, аутор је разборито крунисао бреме својих успомена из немилих ратних дана.⁷

Новинар *Мирко Цветков*, рођен у Чанаду 1886. у земљорадничкој породици, био је самоук. Године 1914. примљен је у поданство државе Србије. Учествовао је Светском рату од 1914. и стигао на Крф; ту је 1916. разрешен војне дужности и упућен у Женеву у Српски пресбирос. У Женеви је повремено сарађивао са листом „La Serbie” и крфским листом „Српске новине”. После рата

⁷ Ст. Бугарски, *Књижевни рад проте Слободана Костића*, Темишвар, 2006, 13-24, 58-73; надгробни натпис.

вратио се у Србију. Бавио се углавном новинарством и превођењем. Умро је у Београду 1973. године.⁸

Јеромонах *Дамаскин* (мирско име: *Драгомир Рацков*), рођен у Батањи (Маџарска) 1888, свршио је Грађанску школу у Темишвару 1909. Замонашен је у манастиру Светога Георгија на Брзави 1910. и рукоположен у чин јеромонаха 1917. Током Светскога рата служио је као војни свештеник (махом у темишварским болницама и логору) и одликован је Свештеничким крстом, Златном колајном и Карловим трупним крстом. После рата остао је на територији Румуније. Као манастирски сабрат, по потреби је служио на парохијама и умро, стар и болестан, у Фенлаку 1973. године.⁹

Свештеник *Урош Ковинчић*, рођен у Модошу (сада Јаша Томић) 1889, свршио је гимназију у Новом Саду 1909. и Богословију у Сремским Карловцима 1913. Рукоположен је 1913. Са парохије у Малом Бечкереку мобилисан је и као војни свештеник служио 1915 – 1918. Из рата се вратио и био на парохији у Араду. Ту је саставио списак умрлих Срба заточеника у Арадском концентрационом логору а сахрањених на Долњем гробљу (садањи назив: *Roşeniştea*); списак се налази у Историјском архиву Србије у Београду. Умро је у Араду 1939. године.¹⁰

⁸ D. Petrović, *Cvetkov, Mirko*, Leksikon pisaca Jugoslavije, I, A-Dž, Novi Sad, 1972, 468.

⁹ Пантелејмон (Дошен), Белешке о братству и манастиру Бездину, рукопис; Сл. Костић, *Шематизам*, 40; Ст. Бугарски, *Завичајна књижевност Срба из Румуније 1918-1947*, Темишвар, 2007, 437-440; надгробни натпис.

¹⁰ Драгутин Остојић и др., *Три века Текелијине цркве*, Темишвар, 2002, 223-225; надгробни натпис.

Учитељ *Божидар К. Јовановић*, рођен у Српском Семартону у трговачкој породици 1894, свршио је Учитељску школу у Сомбору 1913. и био учитељ у Кларији (сада Радојево). По избијању рата мобилисан је 1914. и, као аустроугарски војник, у Карпатима пао у руско заробљеништво 1916. Тамо се уписао у добровољачки одред с којим је прешао у Србију и ратовао као припадник војске Краљевине Србије. На положају „Два брата” источно од Врањске Бање рањен је и пао у заробљеништво. Кријући се под лажним именом Богдан Јанковић, како се не би дознало његово аустроугарско држављанство, избегао је смртну казну. Лечен је у Врњачкој Бањи и Сомбору, затим је, као војник Краљевине Србије, доспео у логоре: Ашау, Браунау и Болдогосоњ. По ослобођењу вратио се на учитељску дужност. Умро је у Врањеву 1940. године.¹¹

Књижевник *Бошко Токин* је рођен у Чакову 1894. Своје учешће у Великом рату сам је сажео овако:

Јануара 1914. прелази у Београд, где у мају исте године почиње његова новинарска каријера у „Пијемонту”, листу Црне руке. Кад је избио рат, био је прво добровољац и кратко време на фронту, а после, до октобра, тј. до повлачења 1915 – у Ратном пресбироу Српске врховне команде. Шеф Пресбироа био је Слободан Јовановић [...] За време повлачења, са заштитним полубатаљоном Врховне команде (отуд му и Албанска споменица), нашао се поново са Воркапићем и Крстићем, и преко Црне Горе и Албаније стижу до

¹¹ *Ко је ко у Југославији*, Загреб-Београд, 1928, 58; К. Т. Костић, *Из прошлости Учитељске школе у Сомбору*, Нови Сад, 1938, 142; *Читуља*, Политика, 11.706 (1941), 19; *Божидар К. Јовановић*, Дан, 2(1.693), VII(1941), 5; Васа Стајић, *Божја Јовановић*, Дан, 3(1.694), VII(1941), 2.

Драча, где су се укрцали. Преко Италије, у фебруару 1916. стижу у Француску, где је у Екс ле Вену видео прве филмове Чарли Чаплина, што је имало необичног дејства. Неко време је у Тулону, Греноблу и Ворецу, и почетком маја долази у Париз, где остаје до децембра 1919. са кратким прекидима и путовима у Монтекарло, Ница, Мантон, Марсеј, Барселона, Лондон, Брисл, Холандија итд.¹²

Сачуван у рату, доживео је страдања у миру: осуђиван је и затваран. Умро је у Београду 1953. године.

Радивој Фенлачки, рођен у Фенлаку 1896. у земљорадничкој породици, свршио је нижу гимназију у Новом Саду и аустријску Војну школу за резервне официре у Орадеји 1915. У Светском рату учествовао је као припадник аустроугарске војске на Галијанском фронту од новембра 1915. до јуна 1916, а затим и на Руском фронту у Карпатима за време офанзиве генерала Брусилова, када се предао Русима. У заробљеништву је свршио вишу гимназију и руско Пешадијско војно училиште у Одеси. Под крај јуна 1916. ступио је у Прву српску добровољачку дивизију и као њен припадник ратовао у Добруци. На дан 6. септембра задобио је три ране, те је упућен у Одесу на опоравак, а децембра 1917. вратио се као потпоручник у свој добровољачки батаљон.

Ратујући, трудио се, како је могао, да памти и бележи догађаје, да води неку врсту дневника. Две деценије по свршетку рата (1938) објавио је своје записе у „Темишварском веснику“ под насловом: *Из ратних бележака.*

¹² Г. Тешић, *Антологија песништва српске авангарде 1902-1934*, Нови Сад, 1993, 558-559.

Дирљив је опис борби Прве српске добровољачке дивизије на Добруцанском фронту: Рени, Мецидија, Текедереси, Добрич, Кара Синан, Девецикјој... У Добруци су доживели ватрено крштење, па и јуриш и борбу прса у прса.

Оклевања нема: или прећи преко мртвих телеса, па скочити у ров, или дочекати гранату, па остати са њима. Од суза не видех ништа; прекрстих се, згазих једном на руку, другом на груди, трећем можда и на главу, и скочих у ров.

Само шест дана касније, „Цео се дан бије бој. Падају мртви, рањени силни... Чује се и команда: 'Напред' [...] Већ смо близу, још 20-30 корачаји, па ћемо опет да се кољемо. Хура, Хура!“. На несрећу (или на срећу, како се узме) „нешто пуче“, и њему „одоше ноге у страну“, те паде. Неки војник Лаза поможе му да се донекле устрани од паљбе и привеза му рану на нози. Док је лежао чекајући санитарце, опет га нешто удари у леви кук и отвори се нова рана. А „несрећна кугла“ погоди Лазу у главу, и он паде мртав.

Ту стају његове ратне белешке.

Све је то доживљено и приказано непосредно, тако дирљиво, да се читује људска душа, сасвим различито од послератних историја, које, ионако, по свом нахођењу, пишу победници.

За војне заслуге одликован је Златним орденом за храброст „Милош Обилић“, руским „Крстом Светога Георгија“ IV степена и румунским Орденом „Фердинанд“.

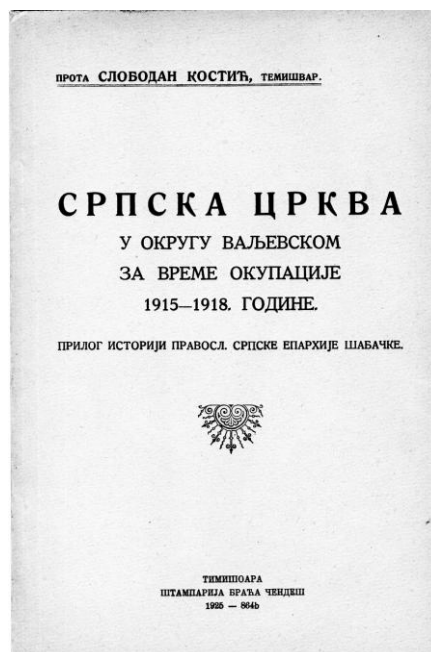
На Учитељској школи у Сомбору матурирао је 1919, затим је похађао и Виши педагошки течај у Новом Саду. У условима који су се стекли по окончању Светског рата, рукоположен је за свештеника.

Године 1926. тела ратника Прве српске добровољачке дивизије погинулих широм Добруце пренета су у Меџидију и на православном гробљу положена у заједничку гробницу, над којом је подигнута пирамида од шумадијског мермера из Венчаца. Свештеник Радивој Фенлачки је био присутан на свечаности и касније је, годинама заредом, заједно с темишварским окружним протопрезвитером, путовао у Меџидију и служио годишњи парастос својим саборцима.

Умро је у Темишвару 14. марта 1964. године.¹³

¹³ Ст. Бугарски, *Радивој Фенлачки између позива и задатка*, предговор књизи Р. Фенлачки, *Живот кроз казивања*, Темишвар 2010, 7-18; надгробни натпис.

Прилози:

Хирушка интервенција у ратним условима
Хирург др Миливој Стефановић (први слева)

ЕЛИТА СРБА СА ДАНАШЊЕ ТЕРИТОРИЈЕ РУМУНИЈЕ У ВЕЛИКОМ РАТУ

Резиме

Најпре је дефинисана територија коју рад обухвата, пошто је Румунија ушла у Велики рат са једном, а по закључењу мировних преговора у Француској изашла са другом, двоструко већом територијом. На тој новој територији, управо на делу који је Румунији припао на рачун бивше Аустроугарске, затекао се и изванредан број Срба.

Затим је кратко приказана тада постојећа елита: у насталим историјско-друштвеним условима, елиту Срба на поменутој територији сачињавали су углавном свештеници и учитељи.

Судбина те и такве елите у Великом рату не само да није систематски изучена, него је великим делом остала непозната а добрим делом сада већ и недокучива.

Углавном мобилисани у аустроугарску војску, ратујући на разним фронтovima и злопатећи се по заробљеништвима, Срби су се великим делом као добровољци прикључили војсци Краљевине Србије или једној од двеју Српских добровољачких дивизија, заснованих у Одеси 1915/16.

По окончању рата, преживели су се залагали за присаједињење Темишвара и околног дела Баната Србији; када то ипак није уследило, остали

су на територији Румуније и били предводници верскога и националног живота Срба у послератним условима.

Начисто с тим да је сада тешко, можда и немогуће, целовито дочарати догађаје и оживети ликове, сам рад делимично васпоставља учешће елите овдашњих Срба у рату, наводећи судбину свештеника: Германа (Милошевића), Георгија (Дражића), Слободана Костића, Дамаскина (Рацкова), Уроша Ковинчића; учитеља: Душана Берића, Божицара Јовановића, Радивоја Фенлачког; писаца: Мирка Цветкова и Бошка Токина; правника Андрије Мартиновића и лекара Миливоја Стефановића. О сваком од њих наведени су основни биографски подаци, као и послератна делатност.

Доктора права Андрију Мартиновића пренели су у ковчегу у родно место; иако је умро на територији потоње Србије, за његове је то била туђина. О учитељу Душану Берићу, пореклом са територије Србије, остала је тужна прича како није преживео нервни слом и остао је да почива у Темишвару кап у својевременој туђини. Од јеромонаха Дамаскина (Рацкова) остали су уписи смрти по темишварским болницама. Од др Миливоја Стефановића сачувано је неколико фотографија како оперише под шаторима и у импровизованим условима. Највише је пак података остало од проте Слободана Костића и тадањег учитеља Радивоја Фенлачког.

Слободан Костић је, непосредно по повратку из рата, објавио неколико написа, накнадно сабраних у две књиге, о историјским условима у којима је, као војни свештеник, провео две године рата под аустроугарском окупацијом у Ваљевском округу, приморан да прати у смрт невинне људе осуђене преким судом на вешала. Његови написи су не само утисци и доживљаји, него и документима доказани поступци којима је окупатор прибегавао.

Радивој Фенлачки је нешто касније објавио своје успомене из времена када је као припадник Прве српске добровољачке дивизије ратовао у Добруци, дочаравајући рат из равни појединаца, људи на чијим се леђима и воде ратови.

Кратким навођењем њихових текстова рад се окончава као позив и као подстрек потенцијалним истраживачима да обради теме Великога рата са сличнога становишта што пре приону.

THE ELITE OF THE SERBS FROM THE TERRITORY OF PRESENT-DAY ROMANIA IN THE GREAT WAR

Summary

The author starts by delineating the territory envisaged in the work, in view of the fact that Romania entered the war with one territory, and came out, as a consequence of Peace treaties, with a doubly extended one. On this doubled territory, more precisely in the part of it acquired at the expense of former Austria-Hungary, happened to live a certain number of Serbs.

Next is described in brief the elite envisaged: in the new historic and social circumstances, the elite of Serbs living on the territory concerned consisted mainly of priests and school teachers. The destiny of these elite not only has not been

systematically investigated, but has remained for the most part unknown and is nowadays practically unrecoverable.

Mobilized for the most part in Austro-Hungarian army, fighting on several fronts and suffering adversities in prisoner camps, Serbs in great numbers joined, as volunteers, either the army of the Kingdom of Serbia, or one of the two Serbian volunteer divisions created in Odessa in 1915/16.

After the end of the war, some of the survivors acted in favor of annexation of Timișoara and the surrounding part of Banat to Serbia; when this striving of them failed to materialize, they remained on the territory of Romania and took up the leadership of the religious and national life of Serbian population in the post-war circumstances.

Aware that it is of nowadays difficult, perhaps impossible, fully to account for the events and to resuscitate the human figures of yore, the work tries to partially reconstitute the participation of the Serbian elite of this region in the war and evokes the life histories of the priests German (Milošević), Georgije (Dražić), Slobodan Kostić, Damaskin (Rackov), Uroš Kovičić; the school-teachers Dušan Berić, Božidar Jovanović, Radivoj Fenlački; the writers Mirko Cvetkov and Boško Tokin; the lawyer Andrija Martinović and the physician Milivoj Stefanović. For each of them basic biographical data are cited, as well as the post-war activity.

The lifeless body of Doctor of Laws Andrija Martinović was transported in a coffin to his birthplace; although he had died on the territory of the future Serbia, for his kinsmen this meant a foreign country. Of the school-teacher Dušan Berić has remained the sad story of a native of Serbia who did not survive a nervous breakdown and remained to repose in Timișoara, once a foreign land for him. About the hieromonach Damaskin (Rackov) there remained death-entries in hospitals of Timișoara. From dr. Milivoj Stefanović a few photographs have been preserved showing him during surgical operations effected under tents and in off-hand conditions. The most substantial data, however, have been left from the priest Slobodan Kostić and the then school-teacher Radivoj Fenlački.

Slobodan Kostić, next to his coming back from the war, published several texts, subsequently collected in two volumes, about the historical circumstances in which he, as a military priest, spent two years of war under Austro-Hungarian occupation in Valjevo district, where he was compelled to assist with church service innocent people sentenced by emergency courts to death by hanging. His papers contain, besides his private experiences and impressions, documentary evidence of crimes perpetrated by the occupant.

Radivoj Fenlački, somewhat later, published memories of the days when he, as a soldier of the First Serbian voluntary division, was taking part in the Dobruđa battles; he is depicting the war from the standpoint of individual people on whose back the weight of wars lies for the most part.

After a few brief quotations from these texts, the work concludes with an injunction addressed to potential researchers, to resume the topic of the Great war from new and personal points of view.